

*В. С. Тихенко,
аспірант, Сумський державний університет*

ПОБУДОВА НАУКОВО-ОБГРУНТОВАНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДООХОРОННИМИ ПРОЕКТАМИ

*V. Tykhenko,
Sumy state university*

**BUILDING OF RESEARCH CLASSIFICATION REASONABLY MANAGEMENT MECHANISM
CONSERVATION PROJECTS**

Узагальнення підходів до структуризації механізмів управління природоохоронними проектами та видів методів і інструментів, які їх утворюють, дало змогу класифікувати методи управління природоохоронними проектами на адміністративні, економічні (ринкові) та організаційні. Вказані механізми відповідають організаційно-економічному забезпеченню систем управління природоохоронними проектами різних рівнів. На відміну від існуючих підходів, запропонована класифікація враховує групування економічних (ринкових) методів як за функціональними цілями екологічної політики з урахуванням потреб ринкового середовища, так і типами об'єктів природоохоронної діяльності таких систем.

Synthesis of approaches to structuring environmental projects management mechanisms and types of methods and tools that form them, made possible to classify environmental project management techniques to administrative, economic (market) and organizational. These mechanisms correspond with organizational and economic support of environmental management projects at different levels. Unlike existing approaches, the proposed classification allows to group economic (market) methods according to the functional objectives of environmental policy and the types of environmental objects.

Ключові слова: методи управління, механізми управління, системи управління, природоохоронні проекти, природоохоронна діяльність.

Key words: management methods (tools), management mechanisms, management systems, environmental projects, environmental protection.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуалізація ролі та значення механізмів управління природоохоронними проектами (далі — МУПП), включаючи елементи інституційної, управлінської, освітніх та кадрових систем, а також власне адміністративно-правових та економічних механізмів у контексті переходу на комплексне та ефективне управління природоохоронною діяльністю закріплена Люцернською декларацією міністрів країн-представників Європейської економічної комісії ООН у 1993 р. Відтоді світова практика такого управління та наукова думка напрацювала значне різноманіття МУПП, що мають специфіку застосування та потребують класифікаційного впорядкування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Підходи до визначення та структуризації МУПП за міжнародним та вітчизняним досвідом, за типом про-

ектів є доволі різноманітними. У зв'язку з цим є слушною наступна думка, що "існуюча на сьогодні множина таких інструментів (МУПП — курсив автора), поряд з різноманітними способами, прийомами, методами екологічного управління на різних рівнях еколого-економічних відносин вимагає упорядкування з метою їх подальшого удосконалення за допомогою виявлення відповідних кількісних та якісних ознак [9].

Серед науковців, які займалися проблемою класифікації методів та МУПП, варто відзначити Анциферову І., Войтович С., Коробко В., Лукянихіна В. та Петрушенка М., Мельника Л. та Дегтярьову І., Пахомову Н., Ендреса А., Ріхтера К., Чепурних Н. та ін.

Так, відповідно до трьох інструментів управління: "ієрархія", "ринок" та "культура" Лукянихін В. О. та Петрушенко М. М. виділяють три групи методів управління: адміністративні, економічні (ринкові) та соціально-психологічні (направлені на зміну культури організації, культурну особистість та індивідуальність) [9].

Подібне розмежування методів на економічні, адміністративно-контрольні, ринкові, морально-етичного впливу і переконання здійснено Пахомовою Н., Ендресом А., Ріхтером К. [12].

Мельник А. пропонує розглядати еколого-економічні інструменти як засоби (заходи, методи, важелі) впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їх діяльності в економічно сприятливому напрямі та класифікувати її залежно від механізмів їх реалізації на чотири групи:

- адміністративний перерозподіл коштів у випадках аварійного забруднення (штрафи, субсидії та ін.);
- фінансові трансферти як жорстко регламентована система перерозподільчих механізмів (податки, платежі, кредити, виплати та ін.);
- вільні ринкові механізми перерозподілу коштів (торгівля дозволами на викиди забруднюючих речовин);
- сприяння на ринку (не грошові форми підтримки) [11; 10].

Анциферова І., Войтович С., Коробко В., Чепурних Н. та ін. наголошують на необхідності поділу МУПП на економічні, адміністративні та ринкові [7; 8; 13; 6].

Таким чином, більшість з розглянутих джерел одностайні у визначенні економічних МУПП, адміністративних МУПП різного характеру.

НЕ ВИРІШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Не зважаючи на значний доробок вчених у напрямку створення єдиних підходів до розмежування методів, інструментів та власне МУПП, питання щодо їх класифікації, а відтак обґрунтування доцільності та переваг у використанні тих чи інших МУПП у межах відповідних систем управління природоохоронними проектами (СУПП) залишається відкритим. Особливого значення вказані питання набувають для широкого кола економічних інструментів, які на сьогодні, вважаються досить прогресивними.

МЕТА СТАТТІ

Розробити науково-обґрунтовану класифікацію МУПП та їх економічних методів та інструментів, спираючись на світовий досвід їх упорядкування та застосування, а також контент-аналіз наукових праць у цій сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На основі узагальнення напрацьованих вчених, пропонуємо усю множину існуючих методів та інструментів управління природоохоронними проектами поділяти на 3 групи — адміністративні, ринкові (економічні), організаційні з виділенням їх переваг і недоліків у контексті управління природоохоронними проектами різних рівнів. Необхідно звернути увагу, що у контексті обраного предмета дослідження до складу організаційних методів як основи організаційного забезпечення систем управління природоохоронною діяльністю пропонуємо відносити як морально-етичні, соціально-психологічні, технологічні та власне організаційні методи та інструменти управління.

Поряд з ними адміністративні методи як інша складова організаційного забезпечення, становлячи чи не найбільш поширену і широко застосовувану у більшості СУПП групу методів, протиставляється економічним (ринковим) методам управління природоохоронними проектами.

Детальна увага сутності цих інструментів приділена у розглянутих працях. Перевагою даної класифікації (табл. 1) перед існуючими є беззаперечна відповідність вказаних методів відповідним МУПП: адміністративному, організаційному, економічному та ін., які створюють основу для організаційно-економічного забезпечення СУПП.

Якщо використання організаційних методів управління природоохоронними проектами не потребує детального пояснення, то застосування адміністративних та економічних (ринкових) методів, що складають окремі МУПП, досить часто є суперечливим.

Адміністративні МУПП (також відомі у світовій практиці як командно-контрольні (command and control) за свідченням зарубіжних фахівців з програми ЮНЕП не мають прямого впливу на видатки чи ціноутворення, рівень забруднення, законодавчо обмежуючи передусім стандарти поведінки щодо природоохоронної діяльності [1]. При цьому економічні МУПП зазначеними фахівцями ототожнюються з ринковими методами, включаючи податки на забруднення, торгові дозволи, системи "депозит-відшкодування", екооблігації, які функціонують на децентралізованому рівні та впливають на ринкові сигнали, більш ефективно впливають на витрати і відповідальність забруднювачів навколишнього середовища, ніж адміністративні методи.

Поряд з цим, адміністративні методи залишаються домінуючими на сьогодні у різних країнах світу, у т.ч. й через брак розуміння специфіки функціонування економічних (ринкових інструментів), труднощів у обранні відповідного інструменту для мінімізації контролю і витрат [4].

На відміну від адміністративних методів, за визначенням Європейської Агенції з навколишнього середовища ринкові інструменти такі як податки, платежі, дозволи на торгівлю, дозволяють одночасно реалізувати завдання екологічної, економічної та соціальної політики, враховуючи приховані витрати виробництва і споживання на здоров'я людей і навколишнє середовище, в економічно ефективний спосіб [5]. Серед основних типів таких інструментів виділяють торгові дозволи, що дозволяють зменшити забруднення чи використання ресурсів з одночасним забезпеченням ринкових стимулів до торгівлі; екологічні податки, що впливають на ціни та поведінку виробників та споживачів; екологічні платежі, які повністю чи частково покривають витрати на послуги екологічних систем; екологічні субсидії та стимули які сприяють розвитку нових технологій, ринків екологічних товарів та послуг; зобов'язання та компенсації, які надають адекватне відшкодування заподіяній шкоді навколишньому середовищу.

За визначенням ОЕСР ринкові інструменти (market-based instruments (MBIs) — це спрямовані на усунення ринкової провалів щодо навколишнього середовища через включення до зовнішніх витрат виробництва чи споживання шляхом стягнення податків і зборів на процеси або продукти, або шляхом створення прав власності та сприяння створенню проксі (квазі) ринку для використання екологічних послуг [3].

Підтримуючи класифікацію ринкових інструментів даної організації, R. N. Stavins [2] поділяє їх на чотири категорії: системи зборів і платежів, торгові дозволи, інструменти, спрямовані на усунення провалів ринку, а також знижки і державні субсидії.

Таким чином, з урахуванням світового досвіду визначення подібних інструментів авторитетними організаціями та науковцями вважаємо за доцільне об'єднувати економічні та ринкові методи і МУПП в одну групу.

Очевидними перевагами та ключовими цілями екологічної політики в межах різних СУПП шляхом використання ринкових МУПП у порівнянні з адміністративними виступають такі:

- забезпечення справедливої ринкової вартості, отримані при продажу державної власності;
- гарантування належного рівня якості навколишнього середовища з огляду на обсяг дозволених викидів через зміцнення інституту прав власності на ресурси та управління ними;
- створення ґрунтовної основи для довгострокових інвестицій у природоохоронну діяльність та реалі-

Таблиця 1. Порівняльна характеристика адміністративних, економічних та ринкових методів управління природоохоронними проектами

Назва	МУПП	Забезпечення СУПП	Сильні сторони	Слабкі сторони			
Адміністративні методи							
Екологічний аудит	Контрольний	Організаційне	– прості та дієві методи досягнення цілей природоохоронної діяльності; – простота контролю та організації спостереження та дотримання; – наділення державних СУПП повнотою повноважень як щодо оцінки обсягів забруднень, так і напрацюванню методів їх усунення	– недостатня здатність стимулювання більш активної природоохоронної діяльності; – відсутність гнучкості та недостатнє врахування особливостей природоохоронної діяльності різних СУПП; – недостатня економічність, ефективність та дієвість адміністративних заходів			
Екологічний контроль та нагляд							
Екологічний моніторинг та спостереження	Моніторинговий						
Природоохоронне законодавство різних рівнів та статусу	Законодавчий						
Облік та система інформування про стан природних ресурсів різного роду	Кадастровий						
Нормативи, ліміти, квоти, заборони (на викиди, забруднення, переміщення, утворення, розміщення відходів, шкідливих речовин, здійснення діяльності)	Адміністративний						
Дозвільна документація та ліцензування господарської діяльності з урахуванням природоохоронних цілей							
Екологічна сертифікація (маркування) продуктів, послуг, систем							
Екологічна експертиза природоохоронних проектів							
Оцінка впливу на стан навколишнього середовища							
Стандартизація екологічних систем, програм та проектів, продуктів, технологій, якості навколишнього середовища							
Реалізація екологічної політики через цільові програми та проекти							
Реалізація екологічної політики через цільові програми та проекти							
Організаційні методи							
Формування менталітету та культури дбайливого ставлення до навколишнього середовища	Науково-освітній	Організаційне	– створюють передумови до впровадження концепції сталого розвитку; – окремі з наведених методів не потребують залучення значного фінансування	– необхідна висока умовленість до застосування; – застосування методів часто залежить від браку фінансування			
Екологічна освіта та просування екологічної обізнаності							
Екологічне виховання							
Науково-дослідні ініціативи у сфері природоохоронної діяльності	Інформаційний						
Створення інформаційної інфраструктури та забезпечення прозорості і доступу до інформації про природоохоронні проекти							
Мережа контактів щодо реалізації національних і наднаціональних проектів							
Екоконсультування та добровільні угоди	Громадський						
Громадська екологічна експертиза, контроль і аудит природоохоронних проектів, висловлення громадської думки							
Економічні (ринкові) методи							
Платежі за використання ресурсів чи забруднення	Економічний				Економічне	– висока ефективність та економічність щодо екологічних видатків, забезпечення фінансування, його розподілу і перерозподілу відповідно до обраної екологічної політики; – здатність до стимулювання природоохоронних проектів; – гнучкість у пристосування до окремих СУПП; – забезпечення ринкових функцій у природоохоронній діяльності; – стимулювання інноваційної природоохоронної діяльності	– складність у встановленні оптимального рівня платежів, зборів, податків; – ризик зниження конкурентоздатності екосистемних продуктів та послуг
Ринкове ціноутворення на природні ресурси							
Торгівля квотами та правами на викиди забруднюючих речовин через відповідну ринкову інфраструктуру (екологічні біржі, торгові системи)							
Метод «бульбашки» або «бабл принцип»							
Розміщення прав (квот) на забруднення через екологічні банки							
Стимулювання, дотування, гарантування та підтримка (державна, донорська, громадська) природоохоронних проектів							
Системи обов'язкової відповідальності та цільового резервування коштів на утилізацію відходів							
Екологічне страхування		Фінансовий					
Прискорена амортизація природоохоронних технологій та обладнання							
Кредити різних рівнів та ступеня забезпеченості для фінансування природоохоронних проектів							
Субсидії							
Гранти							
Фінансування екологічних фондів (бюджетних, позабюджетних, цільових, корпоративних)							
Ресурсні та екологічні податки прямого і непрямого типу							

зацію природоохоронних проектів тривалого інвестиційного горизонту, шляхом субсидування переходу до екологічно чистих альтернатив;

– ефективний та прозорий спосіб розподілу суспільних коштів, чітко спрямований на реалізації природоохоронних заходів і проектів опосередкований встановленням справедливої ринкової вартості на ресурси;

– сприяння поєднанню громадських та приватних інтересів при реалізації природоохоронних проектів в силу обмеження ринкових екстерналій;

– підвищення прозорості управління природоохоронною діяльністю та зростання відшкодування публічного забезпечення екопослуг (відновлення доходів від надання суспільних благ і послуг).

Таблиця 2. Запропонована класифікації економічних (ринкових) МУПП

Вид об'єктів природоохоронної діяльності	Цілі екологічної політики за ступенем впливу на ринкове середовище			
	Контроль інституту прав власності на ресурси	Відновлення доходів від надання суспільних благ і послуг на основі справедливої ціни	Подолання екологічних екстерналій	Субсидування переходу до екологічно чистих альтернатив
Земельні ресурси	1. Створення ринкових умов щодо ціноутворення на земельні угіддя. 2. Земельні реформи	1. Рентні, бонусні платежі, роялті за використання надр. 2. Платежі за видобуток корисних копалин	1. Збори за забруднення. 2. Ринкові дозволи на захоронення забруднюючих речовин. 3. Екологічні облігації на рекультивацию земель	1. Різні типи фінансування суспільно важливих послуг з наголосом на «зелених ініціативах». 2. Податкові знижки за посилений контроль за забрудненням надр
Водні ресурси	1. Створення ринкових умов щодо ціноутворення на використання басейнів водних угідь. 2. Ринкові права на водозбір	1. Збори з користувачів за використання та водовідведення. 2. Корпоратизація інфраструктури доступу та видобутку води	1. Екологічне страхування відповідальності забруднювачів водних ресурсів. 2. Платежі за доступ до рекреаційних водних зон та басейнів	1. Субсидування доступу до джерел питної води для найбідніших верств населення. 2. Пільгові кредити за встановлення додаткових водоочисних споруд, модернізацію діючого водного господарства
Лісові ресурси	1. Створення ринкових умов щодо ціноутворення на лісові ресурси	1. Платежі за доступ до лісових угідь. 2. Збори за заготівлю деревини	1. Екологічні облігації на відновлення лісових насаджень; 2. Екологічне страхування	1. Списання частини податкових зобов'язань за відновлення лісових насаджень. 2. Податкові знижки власниками лісових угідь. 3. Субсидії за створення зелених насаджень на урбанізованих територіях
Біотичне різноманіття (флора і фауна)	1. Встановлення економічних обмежень на тимчасове володіння. 2. Податки та збори за отримання дозволів на використання об'єктів флори і фауни	1. Збори за доступ до природоохоронних територій (проведення маркетингових заходів, прокату). 2. Податки та збори за деструктивну діяльність, яка шкодить флорі і фауні	1. Торгові квоти, що надають права на забруднення в менш екологічно чутливих регіонах. 2. Ринкові квоти на вилов риби чи мисливство. 3. Цільові екологічні фонди, що сприяють збереженню біорізноманіття	1. Списання частини податкових зобов'язань за внески до земельних банків, пожертви на підтримку біорізноманіття. 2. Субсидії і дотації за збереження біорізноманіття
Повітря	1. Платежі на основі права власності на джерела забруднюючих речовин	1. Збори з виробників та споживачів як частина ціни товару. 2. Купівля-продаж торгових дозволів на забруднення	1. Цільові платежі за викиди забруднюючих речовин у повітря. 2. Екологічне страхування відповідальності забруднювачів повітря	1. Різні форми дотацій та субсидій за зменшення викидів
Відходи та забруднюючі речовини	1. Корпоратизація та приватизація прав володіння на місця утилізації відходів	1. Збір за вивезення і утилізацію відходів. 2. Податок за забруднення. 3. Платежі за використання відновлювальних джерел забруднення	1. Розміщення прав (квот) на забруднення через екологічні банки. 2. Системи «депозит-відшкодування». 3. Системи обов'язкової відповідальності та цільового резервування коштів на утилізацію відходів	1. Доплати та знижки від діючих ставок податків і зборів за роздільний збір сміття

Отже, підтримуючи думку про базовий поділ методів та інструментів МУПП, що відповідають СУПП різних рівнів, та спираючись на той факт, що адміністративні методи управління визначаються передусім особливостями національного екологічного законодавства та прийнятих детермінант екологічної політики певного типу зосередимо, свою увагу на впорядкуванні класифікаційного різноманіття економічних (ринкових) методів.

З урахуванням їх значної кількості, представленій у таблиці 1, світового досвіду щодо визначення їх сутності, доповнимо існуючі підходи до класифікації цих інструментів такими ознаками, як об'єкти природоохоронної діяльності, визначені у межах СУПП та цілями екологічної політики (впливом на ринкове середовище), розглянутими вище (контроль інституту прав власності на ресурси, відновлення доходів від надання суспільних благ і послуг, забезпечення справедливої ринкової вартості на ресурси в межах природоохоронної діяльності, подолання екологічних екстерналій / ринкових провалів та субсидування переходу до екологічно чистих альтернатив).

Запропонована у таблиці 2 класифікація економічних (ринкових) МУПП, звісно, не може претендувати на вичерпність, проте дає можливість чітко ідентифікувати потрібні інструменти (методи), необхідні для досягнення цілей екополітики окремими СУПП відносно визначених об'єктів природоохоронної діяльності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у межах досліджуваного підрозділу доведено, що невід'ємною частиною кожної з СУПП є відповідний(і) МУПП, що опосередковують взаємодію суб'єктів та реалізацію суб'єкт-об'єктних відносин у природоохоронній діяльності як сукупності методів, інструментів, засобів, прийомів та важелів, спрямованих на досягнення у ході реалізації відповідних проектів визначених цілей екологічної політики. Розглянувши значну кількість підходів у наукових джерелах до структуризації механізмів та видів методів і інструментів, які їх утворюють, набула подальшого розвитку класифікація методів управління природоохоронними проектами (адміністративні, економічні (ринкові) та організаційні), що визначаються окремими видами МУПП (контрольним, моніторинговим, законодавчим, кадастровим,

адміністративним, науково-освітнім, інформаційним, громадським, економічним, фінансовим) та відповідають організаційно-економічному забезпеченню СУПП різних рівнів. На відміну від існуючих підходів, запропонована класифікація враховує групування економічних (ринкових) методів як за функціональними цілями екологічної політики з урахуванням потреб ринкового середовища, так і типами об'єктів природоохоронної діяльності СУПП. Це дозволяє здійснювати обґрунтований вибір відповідних методів та інструментів у межах економічного, фінансового, адміністративного МУПП та формувати виважену екологічну політику суб'єктами СУПП.

Література:

1. Guidelines on the Use of Market-based Instruments to Address the Problem of Marine Litter United Nations Environment Programme (UNEP), 2009. — 62 p.
2. Stavins R. N. Experience with Market-Based Environmental Policy Instruments November 2001. — Discussion Paper 01-58. — 92 p.
3. The role of market-based instruments in achieving a resource efficient economy. — European Commission: DG Environment. — Rotterdam, October 2011. — 294 p.
4. The Use of economic Instruments in Environmental Policy: Opportunities and Challenges: United Nations Publication, 2004. — 121 p.
5. Using the market for cost-effective environmental policy: Market-based instruments in Europe / European Environment Agency (EEA). — Copenhagen, 2006. — 46 p.
6. Анциферова И.В. Экологический менеджмент: учебное пособие / И.В. Анциферова. — Пермь: Изд-во Перм. гос. техн. ун-та, 2007. — 275 с.
7. Войтович С. А. Механізми управління природоохоронною діяльністю / С. А. Войтович // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. — Вип. 4 (56). — 2011. — С. 47—53. — Серія "Економіка".
8. Коробко В. И. Экологический менеджмент: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности "Менеджмент организации", "Государственное и муниципальное управление" / В.И. Коробко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, — 303 с.
9. Лукьянихин В.А., Петрушенко Н. Н. Экологический менеджмент: принципы и методы: монография / Под научн. ред. В.А. Лукьянихина. — Сумы: ИТД "Университетская книга", 2004. — 408 с.
10. Мельник Л.Г. Європейський досвід використання економіко-правових інструментів забезпечення сталого розвитку / Л.Г. Мельник, І.Б. Дегтярьова // Механізм регулювання економіки. — 2012. — № 1. — 13—24.
11. Мельник Л.Г. Экологическая экономика: учебник. — Сумы: ИТД "Университетская книга", 2001. — 350 с.

12. Пахомова Н. Экологический менеджмент / Н. Пахомова, А. Эндрес, К. Рихтер. — СПб.: Питер, 2003. — 544 с.

13. Чепурных Н.В. Управление окружающей средой в странах ОЭСР / Н.В. Чепурных, А.Л. Новоселов, И.Ю. Огнев. — Москва. — 2007.

References:

1. United Nations Environment Programme (UNEP) (2009), Guidelines on the Use of Market-based Instruments to Address the Problem of Marine Litter, London, UK.
2. Stavins, R. N. (2001), Experience with Market-Based Environmental Policy Instruments, Resources of the future, NW, USA.
3. European Commission: DG Environment (2011), The role of market-based instruments in achieving a resource efficient economy, Rotterdam, The Netherlands.
4. UNEP (2004), The Use of economic Instruments in Environmental Policy: Opportunities and Challenges, London, UK.
5. European Environment Agency (EEA) (2006), Using the market for cost-effective environmental policy: Market-based instruments in Europe, Copenhagen, Denmark.
6. Anciferova, I. V. (2007), Jekologicheskij menedzhment: uchebnoe posobie, [Environmental Management: tutorial], Perm, Russia
7. Vojtovych, S. A. (2011), "The mechanisms of environmental management", Visnyk Natsional'noho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia, seriia "Ekonomika", vol. 4 (56). pp. 47—53.
8. Korobko, V. I. (2004), Jekologicheskij menedzhment: ucheb. posobie dlja studentov vuzov, obuchajushhhsja po special'nosti "Menedzhment organizacii", "Gosudarstvennoe i municipal'noe upravlenie", [Environmental management: manual for students enrolled in the specialty "Organization Management", "State and municipal management"], M.: JuNITI-DANA.
9. Luk'janihin, V. A. Petrushenko, N. N. (2004), Jekologicheskij menedzhment: principy i metody, [Environmental management: principles and methods], Universitetskaja kniga, Sumy, Ukraine.
10. Mel'nyk, L. H. (2012), "European experience of using economic and legal framework for sustainable development", Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky, vol. 1, pp. 13—24.
11. Mel'nik, L.G. (2001), Jekologicheskaja jekonomika, [Ecological Economics], Universitetskaja kniga, Sumy, Ukraine.
12. Pahomova, N. (2003), Jekologicheskij menedzhment, [Environmental Management], Piter, Sankt-Peterburg, Russia.
13. Chepurnyh, N.V. Novoselov, A.L. Ognev, I.Ju. (2007), Upravlenie okruzhajushhej sredoj v stranah OECD, [Environmental management in countries OECD], Moskva, Russia.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"

(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦ ІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"